

אָפּשײַקָה | חוברת ו' | ניסן תשע"ב

בְּנֵי אֶתֶם

פסח

הבן שאינו יודע לשאול

אשיחה | חוברת ו' | ניסן תשע"ב

הרב אמנון ברדח

בְּנִים אִתֶּם

הבן שאינו יודע לשאול

עריכה: הרב אמיר דומן, שרון פסטרנק ויצחק קרומביין

amirduman@gmail.com, 052-3628881

בית המדרש – "נעם שיח"

כוכב השחר

עיצוב תשתית הכריכה: אלחנן אביחיל

עימוד ועיצוב פנימי: אליעזר אביחיל 052-6509692

המעוניינים לשאול, להעיר, לקבל הבהרות וכד' – נא לפנות לפי הפרטים הנ"ל, או לפורום "אשיחה" באתר "מכון בניה". מענה יתקבל בע"ה ישירות, ולפי העניין יפורסם גם בחוברת הבאה.

לפרטים:

Amir@machonbenaya.co.il

www.machonbenaya.co.il

© כל הזכויות שמורות

תוכן ענינים

5 פתיחה

חלק ראשון

7 ארבעת הבנים

11 החכם והתם

15 הבן שאינו רוצה להיות תם

חלק שני

19 יושב בסתר, עליון

23 הצל והסתר – בין הרב לחסידות

25 "קדש לי"

29 הכוחות הגדולים

חלק שלישי

35 בך בחר ד'

37 הרגשת החיים

40 האילמות של הבן שאינו יודע לשאול

42 הטבע – מדרגה לעצמו

46 חתימה

לעילוי נשמת

רחל בת מרדכי ז"ל

תנצב"ה

פתיחה

"כנגד ארבעה בנים דיברה התורה: אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו ידע לשאול".

התורה מתארת את ארבעת הבנים באמצעות הצגת שאלותיהם, והתשובות הניתנות להם, סביב נושא עבודת ד'. אך יחד עם זאת, הפנייה של התורה אל הבנים היא עקיפה: "והגדת לבנך ביום ההוא", "והיה כי ישאלך בנך... ואמרת אליו", "והיה כי יאמרו אליכם בניכם... ואמרתם". התשובה ניתנת דרך ההורים, דרך מורי הדרך.

התורה היתה יכולה לומר את דבריה בסגנון ישיר, כלפינו, כמו: "זכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית?... וצוית את ברכתי לכם", "זכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ד'?", "כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני, איכה אוכל להורישם? לא תירא מהם". מדוע בסוגיית עבודת ד', וחג הפסח בפרט, התורה נוקטת בעקביות באופן שונה?

אולי אפשר היה לומר שבנושא רגיש ואינטימי כמו כהונה ועבודת ד', התורה מאפשרת לאדם לתלות את הספקות הפנימיים שלו – באחרים: 'השם יתברך, הבן החכם / רשע / תם / שאינו יודע לשאול שלי, שואל/ לא שואל אותי כך וכך... מה אני צריך לענות לו?' – אך נכון יותר לומר שהסיבה היא עצמית וטבעית, סיבה שאינה דיעבדית¹.

הנושא של חג הפסח הוא עם ישראל, העם היהודי. עם ישראל ואמונתו אינו דיון פילוסופי או רוחני בלבד, והשאלות שעולות בלבו של אדם מישראל אינן רק תהליכים פנימיים אישיים, של הבנה זו או אחרת, או של הזדהות ברמה כלשהי עם תכנים וערכים תרבותיים. התורה בעם ישראל היא מציאות היסטורית חיה, שהקשר הבין-דורי, הרצף החי ההיסטורי שלה מונח בתשתית האופי שלה. השאלות, וגם התשובות, עולות מתוך תופעות החיים במובן הכי כללי ואוניברסאלי, ויורדות משם עד לתהפוכות העולם האיש.

1 כלומר, שבאה לחפות על חולשה אנושית, על אדם שלא מעז להתבטא בכנות אל מול הבורא.

כשהתורה בחרה להתבטא בסגנון של שאלות ותשובות שבין בנים להוריהם או מוריהם, כשהיא מתארת ארבע דמויות של בנים, היא בעצם מציבה לפנינו עיקרון מקדים, יסוד לכל התפיסה באמונה ובעבודת ד': הסוגיה איננה מתחוללת בידע, בידיעה, אלא בתודעה, כלומר במשמעות החיים, בטעם החיים של העם כעם חי, ושל האדם כאדם חי – חיים מלאים. המציאות המתחוללת בין יבשות, בין תרבויות, בין תקופות ובין שפות חיים שונות, גם בין בני אדם יחידים, וגם בתוך עולמם הפנימי האינדיבידואלי, היא אחוזה – לא פחות מכל מחשבה ורעיון כללי ונשגב – בעולמות הקודש והאצילות הרוחנית, ומבטאת אותם בשפתה המיוחדת, הטבעית, העמוקה.

התורה מתארת לפנינו באמצעות אותן דמויות, את העולם ואת האדם בלבטיהם והתנסויותיהם, את פניה של התרבות לאורך גלגוליה, ובפרט – את הארת הפנים המיוחדת שלהעצמה, של התורה והאמונה, בלב כל אלו. **וכשהיא מספרת לנו על בנים, היא בורֶזֶמן גם מגלה לנו על ההורים של אותם בנים**, על פנים וגישות שונות שמתפתחות בתוך עם ישראל כמעין דו שיח פנימי וריאקציות של אותם תהליכים חיים שנוגדים בתוכנו מדור לדור. בן הופך לאב לבנים שהופכים לאבות, והעם חי כך בפועל את אמונתו ואת היותו בן לאביו שבשמים: "בני בכורי ישראל"², "בנים אתם לַד' אֱלֹהֵיכֶם"³.

הבן שאינו יודע לשאול הוא הנושא שלנו כאן. בן מוזה, אילם, שזוכה לרוב למקום שולי בתודעה, מלווה באנחת רחמים. נראה כאן שהרב נותן לו דווקא מקום עיקרי בתוך שאר הבנים, נבנה את תיאור דמותו, ונראה עד כמה הוא מחייב התמודדות עמוקה ופנימית. בדורות האלה של תחייה לאומית שצומחת ונשברת, הרב נאבק לא רק על נשמת הבן הזה, אלא מתמודד גם מול תפיסות של גדולי תורה אחרים שיחסם אל הבנים אחר לגמרי.

העורך

2 שמות ד', כ"ב.

3 דברים י"ד, א'.

חלק ראשון

ארבעת הבנים

בביאורו לדברי ההגדה של פסח המביאה לפנינו את עצם מצוות ההגדה, כלומר החובה לספר ביציאת מצרים, ובפרט לבנים – פורש הרב בפנינו את המאפיין העיקרי של כל בן, בצורה מיוחדת: הוא משבץ כל אחת מן הדמויות כהופעה אלוקית ייחודית בתוך המציאות:

“בשתי בחינות אנו מדברים מאדון כל יתברך: מהשגחתו, ומרצונו.

השגחתו מושגת מצד הבריאה, וכל מה שנשיג יופי הבריאה וטוב סדרה, ועד כמה טוב ויפה הדבר, וכמה גדול הוא החסד וההטבה, להמציא בריאה כזאת, כל זה הוא הכל שבחיו של האדון יתברך – בתור השגחתו. וכל מה שאנו מדברים מתכלית התורה ותועלתה ורוממותה להשלים את הכל – כל זה הוא שבח **רצונו** יתברך.

והנה ההשגחה היא חסדו יתברך, החונן ומיטיב ומרחם, ורצונו הוא הכנת משפט צדק, שהוא עיקר השלמות שיבוא למשיגים את תכלית הרצון, ומתדבקים בשלמותו האמת”.

הנושא של מושג ההשגחה הוא הבריאה, כלומר המציאות ויחוסה אל הבורא. אנו מגלים יותר ויותר **כמה מיוחדת היא המציאות**, לא רק בפני עצמה, אלא **בתור יצירה אלוקית**.

לעומת זאת, הנושא של מושג הרצון האלוקי, של התורה, הוא שונה: אנו מגלים עוד ועוד **כמה מיוחד הוא ד'**, כביכול, **בתור בעל רצון אינסופי** של

שלמות ושל טוב אמיתיים, שמופיעים כמציאות ממשית שאיננה מאבדת דבר מעומק הרצון המנביע אותה.

שני הכיוונים השונים והמשלימים הללו של דעת ד', אינם מסתכמים בהיותם אמיתות חשובות, אלא מופיעים במציאות כדמויות חיות, טיפוסים בעלי אופי, דורות וזרמים בחברה ובחיים האנושיים, והישראליים בייחוד. לכל צד מן השניים הללו, דעת ד' שבאה מהקב"ה אל הבריאה ודעת ד' שבאה מן הבריאה אליו, יש פנים גלויות ופנים נסתרות, וכך מתקבלות ארבע דמויות אופי, שאותן מתאר הרב לפנינו:

"זהנה מה שמוישג לנו מבחינת ההשגחה וטובה, הוא בהמצאת האיש החכם המוכן לקבל טוב בלתי־משוער, והוא ודאי כלי חמדה, ששקול זה כנגד כל העולם.

אבל במה שיצר בהשגחתו את הרשע, עם היותו יודע סופו להיות מורד אור ומוכן לפורעניות, נעלם ממנו תכלית ההשגחה בזה הפרט. אלא שאנו מכירים מתוך הגלוי לנו, שודאי יש גם לזה תכלית נוראה, באופן שמוסתר ממנו לגמרי, וגם אותו, אפילו מצד פרטו, לא תהוה בראו".

החכם והרשע כאן, אינם באים בהקשר של דבקותם בתורה ובאמונה, עד כמה הם נאמנים לרצון ד', אלא בהקשר ההשגחה, כלומר מיהו ומהו העולם שבתוכו מתפתחות תופעות של צדקות גמורה ורשעות גמורה. ליתר דיוק – מהי המשמעות של היות העולם אלוקי, כאשר תופעות כאלה קיימות בו. עולם שיש בו צדיק, שהוא־הוא הבן החכם, הוא עולם שונה לחלוטין מעולם שאינו מסוגל להצמיח דמות כזו. הצדיק הוא דמות שמסוגלת "לקבל טוב בלתי־משוער" בתוך עולם משוער לגמרי כביכול, כלומר עולם מלא השערות וספקות, מלא הגבלות וחוסר יכולת. העולם מצד עצמו הוא כלי, שאינו יכול להכיל מעבר לשיעור ולממדים שלו, אותם קיבל מהבורא. אם כן, איזה יחס יש לו עוד עם הקב"ה? מה ערכו? אך הקב"ה מופיע גם בעולם כזה של כלים בעלי שיעור, בהארה גדולה יותר: בתוך

אשיחה ו' • 9

השיעור יש גם מה שמעבר לשיעור. מופיעות בעולם דמויות של חכמים, צדיקים – "כלי המדה" – שבלא לשבור את הכלים נותנים לכל העולם יכולת של טוב בלי גבול⁴. זוהי אמירה אלוקית על העולם, שנותנת לעולם את הערך השלם שלו⁵.

גם הרשעות, היכולת לצאת מן הכלל ולכפור בעיקר, כתופעה עולמית וגם כעמדה אישית, הפרצוף הקשה הזה של העולם, הוא מאמר אלוקי⁶, כלומר עדות על טיבה האלוקי של המציאות. הרב לא גורס שזהו "הסתר פנים" בהשגחה, אלא ממש להיפך: זהו גילוי של ההשגחה, "שאנו מכירים מתוך הגלוי לנו, שודאי יש גם לזה תכלית נוראה, באופן שמוסתר ממנו לגמרי", הופעה גלויה עד אימה, של היות העולם מכיל תעלומה וסתר מוחלטים, מבחינתנו. התעלומה זועקת מקיומם של הרשעים, ומעניקה לכל המציאות, גם לצדדיה ה'הגיוניים' – עומקים עד לאין חקר.

"ולענין הרצון, שהוא התורה שנתנה לנו, המביאה אותנו להכיר רצונו, הנה תכלית טובת הגילוי הזה מורגש לנו ביותר באיש אשר אינו חכם כל כך עד שיבין מעצמו אורח האמת, אבל לבבו ישר, ומתעורר ע"י מה שרואה, לתור אחרי האמת, וידו קצרה מהגיע אליו. מה רב הטוב שיקבל מהתורה, שעל ידה יגיע אל סוף תכליתו המתוקן ומקובל וטוב, ובו מורגשת התועלת יותר ממה שמורגש אצל החכם, שאולי היה משיג מצד חכמתו את אור האמת. אלא שלפי האמת לפי עוצם התכלית של התורה הקדושה גם החכם לא היה מגיע כלל אל התכלית, לולא

4 גם הצדיקים מוגבלים בהיותם בעולם הזה, אבל מציאותם של צדיקים בעולם משחררת ומרעננת את נשמת המציאות, וזוהי עמדה אלוקית ביחס לעולם, גילוי פנים אלוקי תמידי בעולם. אמר פעם הרב קוק: אם היו בעולם עוד שני יהודים כמו ר' אריה לוי, כבר היה בא משיח...

5 ע' באריכות 'עין איה' שבת, פרק ב', צ"ג-צ"ד.

6 "בעשרה מאמרות נברא העולם... ליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימים את העולם שנברא בעשרה מאמרות, ולהיפרע מן הרשעים שמאבדים את העולם שנברא בעשרה מאמרות". משנה, מסכת אבות, פרק ה', א'.

תורת אמת שנתן לנו השם יתברך בחסדו, אבל המורגש לנו בתועלתה הוא מצד מי שאינו יורד בעצמו לעמקם של דברים. ובאמת כמעט זה כל האדם, רובו ככולו, לאחר ההסתכלות.

אמנם מי שאינו מוכשר כלל, אפילו להתעורר לזה, לא יקבל לעולם חכמה אמיתית, ולכאורה היה נראה כאילו מצידו היה גילוי רצונו יתברך לו לבטלה או ללא תכלית רמה, חס ושלוש. אבל גם בזה ידענו ששכל האדם כוזב, כי רק לנו נדמה כך, אבל באמת יש סתר עליון, שגם הוא יגיע אל תכלית נשגב מצד גילוי הרצון, ואפילו מה שנתנו בעולם הדברים הרמים ונשגבים ממנו מקבל הוא מהם כל טוב, אבל בחינה זאת נעלמת ממנו.

דווקא כשמגיעים לנושא הרצון העליון, כשהכיוון מתהפך ופונה מלמטה למעלה, מן העולמיות וההשגחה עליה, אל הקב"ה – הסוגיה מתערפלת. מתגלות לעינינו דמויות חלשות, כביכול, ולא ברורות: התם, והבן שאינו יודע לשאול. במבט ראשון זה מאוד צורם: כשאנו באים לראות את כוחו ויכולתו של הקב"ה כבורא עולם, כיוצר עליון, גבורתו מתגלה בדמויות חזקות, לטוב ולמוטב. היצירה נראית מאוד משמעותית ובעלת נוכחות. ודווקא כשהגענו לפנימיות העניינים, להכיר את רצונו של הקב"ה מצדו הוא, את האופן שבו המציאות העולמית עצמה מתגלה לנו לא רק כיצירה מופלאה, אלא כדרך שהוא בחר בה על מנת שנכיר אותו עצמו, באופן אישי וקרוב, בצורה אינטימית – אז דמויות המפתח שבהן הקב"ה "מדבר" את רצונו בשפת המציאות, הן נחותות. למה?

יתכן מאוד שהקושיה הזו היא קושיה טובה לפסח, אבל, כפי שפתחנו ואמרנו, כל הסוגיה הזו מתרחשת במציאות, כולל הקושיות והתמיהות שבה, ולא רק ליד שולחן ה"סדר". במציאות, השאלה נשאלת כך: כל זמן הגלות, כשהשאלה המרכזית היתה קיומו של העם בהשגחה מופלאה, "כבשה אחת

אשיחה ו' • 11

בין שבעים זאבים⁷, קמו לנו דמויות ענקיות של גדולי העם, והם היו שליחי ההשגחה לנווט את הספינה במים הסוערים של הגלות. ואילו כשמגיעה כבר הגאולה, אז הציפייה שלנו איננה רק לראות את ההשגחה על הקיום, אלא לטעום את טעם הקיום, את המשמעות, לפגוש את מי שמעניק את הפשר לכל ההיסטוריה הארוכה והקשה הזו, המופלאה והבלתי נתפסת הזו – את הקב"ה, ואת מעמקי רצונו. ומה רואים? מי תופס כמעט את כל הבמה של היציאה מהגלות והבנייה בפועל של העם מחדש בארץ? – אלו הן דמויות חלשות וחיוורות, במקרה הטוב, ובעייתיות עד בלתי נסבלות במקרה הרע. זהו העם שלנו בדורות האלו.

אילו היה זה רק פרצופו של העם שלנו – ניחא, שיהיה. אבל האם זהו הקב"ה?

כך או כך – מה עושים עם העם הזה עכשיו?

החכם והתם

במצבים הקשים של עם ישראל, כשעם ישראל חוטא, כשהוא נענש על חטאיו – מה עושים איתו? מה עושים עם החוטאים שבו? מדובר על שכבות שלמות בחברה. מהי הדרך לטפל בכל אותן תופעות? איך אפשר ללמד זכות באופן אמיתי? השאלה הזו נעשית הרבה יותר קשה דווקא בזמנים שבהם עם ישראל חווה תהליכים גאוליים. אז בכלל לא מובן מה מקומם של חוטאים בכל זה.

ישנם צדיקים שיאמרו שלא צריך אותם בעם ישראל. ניפרד מהם, נפשית וגם מעשית, נוקיע אותם. אולי הם "ערב רב", אין טעם לדבר איתם בכלל⁸.

7 מדרש "אסתר רבה", ט', ב'.

8 כך היה בהונגריה עם הניאולוגים, ובגרמניה של רש"ר הירש עם המשכילים.

ברור מאליו, לשיטה זו, שאין בכל מעשיהם שום קשר לקב"ה, לא בהם הוא מתגלה, ואין זו הגאולה.

יש כאלו שיאמרו שהפתרון הוא פשוט מאוד – לא לוותר עליהם, חס וחלילה, צריך רק להחזיר אותם בתשובה. שיטה זו ודומותיה מאמינות שכל התופעה הזו היא רק כסות עיניים, שלב מעבר בוסרי, אובדן זהות מבולבל, תופעת לוואי לגסיסת הגלות. הקב"ה "מדבר" בשפה עילגת זו רק כדיעבד, ברחמנות גדולה, אך לא זו הכוונה האמיתית. הציפייה היא לשינוי אמיתי, גילוי שכינה, קידוש השם עצום, ותשובה שלמה.

אבל הרב לא מסכים לכך. אף על פי שגם הוא רואה את הסיבוך הנוראי שאותן דמויות מצויות בו, ומנבא את הכישלונות העתידיים וההרס של הלאומיות הכופרת עוד בזמנים האופטימיים שהיו לה – הוא פורש משנה אחרת לחלוטין, מקיפה וחודרת לכוונת חפץ ד'. גם אם יהיו כל חכמי ישראל בכף המאזניים מולו, נמצא הוא מכריע את כולם.

הויכוח בין גדולי ישראל מתחיל לא מהשאלה המעשית, איך להתנהג מול מציאות משונה כזו, אלא מהתפיסה מהי המציאות, מיהן הדמויות הפועלות. למען האמת, כפי שאמרנו, השאלה היא פנימית יותר, ומכוונת כלפי מעלה: לא רק מה קורה פה, אלא מה קורה שם, מה הקב"ה חושב? ויותר מזה – מה הוא רוצה?⁹

נתחיל, אם כן, ונראה את התיאור של הרב לדמויות התם ואחיו הצעיר. מיהו הבן התם? "איש אשר אינו חכם כל כך עד שיבין מעצמו אורח האמת, אבל לבבו ישה, ומתעורר ע"י מה שרואה, לתור אחרי האמת", "מי שאינו יורד בעצמו לעמקם של דברים".

זה אדם שהטבעיות שלו נמוכה, ומן הסתם הוא מלא ברע כזה או אחר. איך אדם כזה מתקן את עצמו? עיקר העיסוק של החסידות הוא הדיון בשאלה איך להיחלץ מן הרע, ואיך להשיג דבקות בד', בטוב. יש לה פתרונות משל עצמה. אבל הרב הולך כאן בציר המרכזי-הכללי של עם

9 ויהיו שיעזו לשאול אולי עוד יותר – מי הוא? כלומר, מה פשר ההתגלות הזו שלו.

אשיחה ו' • 13

ישראל¹⁰. הרב אומר שמה שמתקן את האדם יותר מכל דבר אחר, הוא לימוד תורה. התורה היא מעבר לכל, היא דבר ד' בעצמו. מי שיש לו דבקות בתורה דבק בקב"ה, ברצונו. לכן הוא לא צריך לחפש עוד דבקות נוספת, זו הדבקות הכי גדולה שיש.

דווקא בבן הלא כל כך חכם, זה שאיננו צדיק גמור, זה שלא יכול ליצור את עצמו מחדש – בו מתגלה סגולת התורה יותר מכל. כמובן, יש את הבן החכם, הצדיקים שהם ממש תורה בפני עצמם. אבל כאן יש יהודי שאין לו חידוש מצד עצמו, הוא לא 'בטל לאלוקות', הוא לא 'אלוקות' כמו הצדיק, אולי הוא אפילו בעל גאווה, רחמנא ליצלן. אולי יש לו עוד כמה בעיות אחרות. מה קורה עם מי שלא משיג את הדבר מצד עצמו? מי שהוא לא קדוש ולא חסיד עדיין, מה קורה איתו? גם אותו התורה מעלה, אין לה שום מעצורים. דווקא דרכו מתגלה שיש כאן דבר ששום דבר לא חוצץ בפניו: לא גאווה, לא אנושיות ולא רע. הרע לא חוצץ ולא מפריע לאור הזה להופיע ולפעול על האדם, כי התורה היא מעבר לכל. מצד עצמה התורה שייכת לרצון האלוקי שהוא מעבר לכל השגה, ולכן היא גם יכולה לפרוץ מעבר לכל סיבוך וקושי. זו מדרגה כזו ששום רע לא חוצץ בפניה ולא מפריע לה. התורה קדמה לעולם¹¹, היא הטוב האלוקי שמאיר בכל. כמובן, צריך ללמוד תורה ממש. כשעוסקים בתורה בפועל ממש, שום קלקול לא עוצר אותה מלהשפיע ולהאיר.

גם אם התם לא במדרגה של "לימוד תורה לשמה", או בכלל של משהו "לשמה" בחיים שלו, והרוב אצלו קורה מתוך אינטרסים צדדיים – מכל מקום הוא כן מחפש את האמת, רק שהוא לא יכול להגיע אליה לבדו. אדם כזה "מה רב הטוב שיקבל מן התורה, שעל ידה יגיע אל סוף תכליתו המתוקן ומקובל וטוב". התורה מביאה אותו **לתכליתו ולתיקונו**, גם אם מבחוץ זה נראה רק תוספות כמותיות.

10 כפי שביטא זאת בהרחבה "נפש החיים".

11 תלמוד בבלי, פסחים, דף נ"ד עמ' א'.

ברור שגם החכם לא היה מגיע להשגות שלו ללא התורה, גם הצדיק הוא תם וזקוק לתמימות התורה. גם שלמה המלך "לא יכול לרדת לכל עומקה של תורה"¹²: "ובאמת מצד בחינת האמת בעצמו כל אדם תם הוא, על כן תורה ציוה לנו מורשה קהלת יעקב, ויעקב איש תם"¹³. אך בעוד שאצל הצדיק מרגישים יותר את **העבודה שלו** בתורה ובעבודת ד', אצל התם מרגישים יותר את **העבודה של התורה**, את סגולת פעולתה עליו. רוב עם ישראל לא יכולים להיות מצד עצמם כמו רשב"י וחבריו¹⁴, ההמון הכמותי בישראל יכול להיות רק תם. אבל זו לא חולשה של עם ישראל, ולא של הקב"ה, חלילה. דווקא בזה מתגלה משהו עצום, שכביכול אילו היו כל עם ד' נביאים, צדיקים, חכמים – אי אפשר היה לראות אותו בגלוי, ומי יכול לשער את האסון של העדר גילוי אלוקות כזה לאורך הזמנים וההיסטוריה. ומהו אותו גילוי? שהאור האלוקי העצום של רצון ד' שמתגלה לנו כתורה, פועל בכל מצב נתון של המציאות ושל האדם, בלי מעצורים. מתגלה לנו שד' עצמו, תמיד שוכן בנו, ע"י תורתו, בלא מחיצות¹⁵.

הבן שאינו רוצה להיות תם

אולם התם, סוף סוף, גם אם הוא לא יכול מצד עצמו לעמוד על האמת – הוא רוצה באור התורה, ולכן התורה פועלת עליו. אבל מה עושים עם מי שלא

12 "אמרתני אחכמה והיא רחוקה ממני", קהלת ז' כ"ג.

13 בהמשך ביאור ההגדה שם, "עולת ראייה" ב', עמ' רע"ה.

14 "שתורתם אומנותם", תלמוד בבלי, שבת, דף י"א עמ' א'.

15 ואולי גם זו סיבה למלחמה הקשה של המתנגדים לחסידות, שכביכול בהציעה דרכים חדשות לדבקות, מלבד לימוד תורה, בעצם מצהירה על חוסר אמונתה בדבקות האלוקית הבלתי־מותנית בישראל, ומתנה אותה בעניינים חיצוניים. למרות שברמת ההצהרות משמע בדיוק להיפך, בעומק זה מה שקורה, והיה עלול להוביל לחורבן, חלילה.

חפצים בתורה? מה עושים עם מי שנלחמים בתורה? מה עושים, למשל, עם מי שבנה את המדינה? מפקירים אותם או מרוממים אותם? איך? האמת היא שזו שאלה הרבה יותר גדולה מאשר במקרה או בתקופה מסוימים, הרבה יותר גדולה מהשאלה 'מה עושים עם פלוני'. השאלה היא כללית וגדולה מאוד: **מה עושים עם כל הצדדים הטבעיים שבתוכנו, איך מבינים אותם?** מה הם? האם הם "סטרא אחרא", או אולי הם קצת פחות נוראיים מזה – טוב ורע מעורבים, והרע מרובה ומתגבר על הטוב¹⁶? מתוך תשובת הרב באיגרת תקנ"ה, ניכר שדעתו של השואל, הרב רידב"ז, היתה לדון את חלוצי העלייה השנייה פורקי העול – כ"מינים", "שאנו מתפללים עליהם לעקרום ולשברם"¹⁷. הרב מאריך מאוד להשיב ש"מינות" פירושה איבוד הסגולה הטבעית האלוקית של עם ישראל, ולא רק טומאה מעשית. דבר זה היה נכון בכל הדורות, אלא שבדורות האחרונים התחדש עוד דבר, עמוק יותר: לא רק סגולה פנימית, אלא סגולה קדושה שמופיעה **דווקא**¹⁸ במעטפת חולית, חילונית¹⁹. זוהי סגולת הבכור, שמתבארת בתורה במצוות פדיון בכור אדם ובכור בהמה²⁰.

החידוש של שיטת הרב בזה, מתבאר היטב במקום אחר, בהבדל בינו לבין תלמידו הרב חרל"פ בהבנתם את הציונות, כלומר את הגאולה. הרב חרל"פ²¹ כותב לרב על כך שהתהליך הטבעי והארוך של הגאולה מפריע לו. יש דברים הרבה יותר גדולים מ'להיות כמו צ'כוסלובקיה', צריך

16 "תניא" פרקים ז'-י"א.

17 "אגרות הראי"ה" ב', עמ' קפ"ו.

18 ולא 'אפילו'. ה'דווקא' הוא עיקרה של שיטת הרב, שתבואר בהמשך. זהו יסוד ההבדל בין התם ושאינו יודע לשאול.

19 ומשום כך גם טמאה. הטומאה הזו היא תופעת לוואי לחול.

20 שם קפ"ז-קפ"ח.

21 "הד הרים" איגרת כ"ז: "מכותלי מכתבו חזיתי לדעתו של מרן שליט"א, שתקוותנו העתידה תוחל בדרך טבע, וחפצתי לשמוע דברים ברורים מאת מרן שליט"א, כי זה לא כבר

לשאוף לדברים אלוקיים, לניסים גלויים. "אופן גאולתם של ישראל תלוי לפי אופן הצפייה לישועה". נכון שכרגע הגאולה היא טבעית, אבל ככל שנדע יותר לצפות לדברים יותר גדולים ונשגבים – הגאולה תהיה יותר ויותר נשגבת ונפלאה. כגודל המחשבה, כגודל הצפייה, כך תהיה הופעתה בפועל, בגלוי. מה שיצפו הוא שיהיה! אפשר להפוך את הגאולה לניסית, ניסים ונפלאות ממש, כשם שהיו ביציאת מצרים. אם נצפה לדברים נמוכים היא תהיה נמוכה, אם נצפה לגבוהים – כך יהיה. אם נהפוך את כולם לצדיקים נוכל לעשות זאת, שהרי המטרה של הכל היא שאור ד' יתגלה ויאיר בכל. לרב חרל"פ, לעומת הרידב"ז, יש גישה "סבלנית" לציונות. גם אם נאמר על היהודים האלה שהם "ערב רב", זו בכל מקרה לא בעיה עצמית, בוא ונחזיר אותם בתשובה. הרב חרל"פ אומר שיש כאן קדושה בכח, אפשר וצריך לרומם את היהודים האלו.

כתבתי בלשון זה: "אופן גאולתן של ישראל תלוי לפי אופן הצפייה לישועה. כל מה שידעו יותר להרים את הצפייה לתכנית יותר נהדר ויותר מופלא – "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" – כן יהיה באמת הפועל ככה. הגאולה היא התמצית והסה"כ של הצפייה, והחוב מוטל על בני הדעה שילמדו תוכן העתיד המזוהר, למען ידע לצפות אליו ולהתגעגע לו, ושבזה יגרמו ישועות גדולות בקרב הארץ, שגם התחלת הישועה תהיה במרום העז והתפארת במלכות שמים גלויה ושלמה. שרוח ה' יחדור ויאיר כל מחשכי הלבבות, והכול ישעו אליו להשכיל כזוהר הרקיע ושלא יצטרכו לצירוף אחר צירוף. והצפייה באופן כזה, שמביא לידי תכלית כזה, מסקלת כל הייסורים והיגונים, ובוראת אך ברכה וישועה וקודש משכני עליון. ולכן הציונות, אעפ"י שבכלל הביאה מרפא ברכה בכניפה וקירבה בנים רחוקים אל אמם ואל חדר הורתם, בכ"ז עיממה מעט את זהירות הגאולה. שאעפ"י שיש מקום הוראות בכמה סיועים לזה, בכ"ז היה תמיד חפץ עמוק בלבבות ישראל, שלא להתרצות בישועה טבעית, כ"א דווקא לאופן נעלה מהטבע, כי זה

באופן מפתיע, הרב בתשובתו²² לרב חרל"פ חולק עליו, בעדינות אך בתוקף. הוא מכנה את "צפיית הישועה המחרפת את עקבות משיח ד', המנתקת את הטבע וכל סיבותיו מצורת הצפייה", במילים החמורות: "קציצת נטיעות"²³. מובן לנו מאוד למה הרב והרב חרל"פ חולקים על הרידב"ז. אבל מה יש לחלוק על הרב חרל"פ? הרב לא רוצה להחזיר את היהודים האלו בתשובה?

אם יש לך בן תם, כלומר איזה מין "בעל גאווה" שכזה, זו לא כל כך בעיה, ברור שהפתרון הוא ללמד אותו תורה כדי שיתוקן. אבל מה עושים עם מי שלא רוצה להיכנס לבית המדרש? "מי שאינו מוכשר כלל, אפילו להתעורר לזה" – לבקש את התורה, "לא יקבל לעולם חכמה אמיתית", כי אין לו שום רצון לצאת מעצמו. הבן התם לפחות רוצה, ולכן התורה פועלת עליו, אף שידו קצרה. כאן מדובר אמנם על אותם שלא הוציאו את עצמם מן הכלל כמו הרשעים, אבל לומר להם לחזור בתשובה? הם לא יעשו זאת. החיים שלהם בנויים יפה, לדעתם, בלי זה. כמה שלא תקל להם מה"חומרות", כל ה"קולות" שבעולם לא מתקבלות אצלם. אז מה כל כך מיוחד בבן הזה, שאינו יודע לשאול? למה לדעת הרב יש לו זכות קיום גם במצבו, גם ללא ששב בתשובה, לפחות להיות תם? למה לראות את דמותו כגילוי אלוהי, ואיך ניתן בכלל להבין שגילוי זה הוא גדול וחזק, לכתחילה?

תמיד ישעם וחפצם של ישראל להשתחרר גם מהטבע עצמו. ולכן כשהגיעה התנועה הזאת והתיישה גם בלבבות התמימים, שהם פועלים הרבה באמונתם הפשוטה, התחילה הנשמה הפנימית להרגיש בכאבה. שמתוך צפייה כזו יוכל לסבב באמת תכונה טבעית. ויצא ע"ז קטגוריה גדולה מגדולי הדור... ובכל מעמקי חייהם השתדלו לבסס את העולם ולהחזיר את הצפייה למקום גדולתה, ועם זה לא יחסר כל בה, שגם הדרשה השטחית לא תתרפה ותחלש. – זהו מה שכתבתי אני בעניי בעזה"י. ועתה הנני לחלות פני קדשו להודיעני חוות דעתו הקדושה בעניינים אלו, להאיר עיני העוורות בכל זה. ואקווה שימלא רצוני ויקח לו מועד לשמחני בתשובת כתיבת גילי ידיו הקדושים."

22 "אגרות הראי"ה" איגרת תשנ"ג, באריכות ועמקות רבה.

23 שם, עמ' כ"א.

”לכאורה היה נראה כאילו מצידו היה גילוי רצונו יתברך לו לבטלה, או ללא תכלית רמה, חס ושלוש”. מבחינתו, הדמות שלו, באופן אישי ובאופן היסטורי, מייצגת חוסר טעם או חוסר ערך – ברצון ד’, חלילה. ”אבל גם בזה ידענו ששכל האדם כוזב, כי רק לנו נדמה כך, אבל באמת יש פתרון עליון, שגם הוא יגיע אל תכלית נשגב מצד גילוי הרצון”.

ההבנה השכלית הרגילה שלנו כאן, היא רק כזב, דמיון. האמת טמונה בסתר העליון.

חלק שני

יושב בסתר, עליון

מזמור צ"א, "יושב בסתר עליון", "שיר של פגעים"²⁴, מדבר כולו על יציאה ותשועה מבעיות, כישלונות וסיבוכים. אומר שם הרב:

"ההופעה האלהית באה אלינו מתוך המקתר העליון של אל מסתתה, אלהי ישראל מושיע. אמנם אין אפשרות למחשבה מוגבלת לתפוס את האור העליון הבלתי-גבולי. ידענו כי הוא תמיד גנוז וחתום מרוב העלמו ועצמת קדושתו. אבל גם הידיעה הזאת, של אי-הידיעה, יש לה גוונים עליונים, נוראים ונפלאים מאד, שהם הם מקור חיינו, וזיו מהות עצמיות נצחיותנו.

אבל מה שהוא יותר קרוב לנו, ונתפס כבר בכח השכלתנו, כשהיא מזדככת, היא הידיעה הבאה אחרי ההגבלה, אשר חקק צוד עולמי-עד בעולמיו, המעשיים והאציליים, אחרי שפרש צל על האור האין-סופי, ואמר די לעולמיו העליונים, להיותם מתגלים בקן של מדה, ובשיעור האפשרי להיות מאירים להוויותיו וברואיו וכל יצורי מעשהו לעד. משני האורות הללו יחד בהתמזגם יבאו לנו נגוהות, לרוממנו ולקדשנו. יושב בסתר, עליון, בצל שדי יתלונן"²⁵.

דוד המלך מדבר כאן על שתי הופעות אלוקיות כלליות: אור הסתר, והצל. בחינה אחת היא "האור העליון הבלתי-גבולי" שאין אפשרות למחשבה מוגבלת

24 תלמוד בבלי, שבועות, דף ט"ו עמ' ב'.

25 "עולת ראי"ה" ב', עמוד ע"ד.

לתפוס אותו. האור הזה הוא מעבר לתודעה, התודעה תופסת אותו כ"ידיעה של אי־ידיעה". במדרגה הזו, מבחינת התודעה, הקב"ה הוא "אל מסתתר"²⁶, "יושב בסתה, עליון".

אפשר לנסות להסביר זאת כך: הקב"ה חי וקיים עוד לפני שהוא ברא את העולם, ומציאותו היא 'אור' שלם ומלא. גם אחרי שהעולם נברא, למרות שבכך כבר הופיע הצל, עדיין הקיימות המלאה הזו נוכחת בכל מקום, גם בתוך ההעלם – העולם. היא מופיעה בכל, וחובקת הכל. בעצם – היא היא הכל.

אם כן, למה נקרא הקב"ה במדרגת ההופעה הזו "אל מסתתר"? לא משום שהוא איננו מופיע, אלא משום שאנחנו לא יכולים להכיל את המדרגה הזו במחשבתנו הגבולית. אך גם חוסר יכולתנו להכילו אינו גורע מהופעתו המלאה של אור הסתר.

הבחינה השנייה באה להוציא אל הפועל טוב נוסף, יותר עליון. הקב"ה פרש צל על האור האין סופי של רצונו, "אמר לו די"²⁷, שם לאורו "קו של מידה" וכך הופיעה מדרגה חדשה, מדרגה ששייכת למחשבה, והיא יותר קרובה אלינו. מדרגה זו ניתנת, באופן עקרוני, להיתפס ככח השכלתנו, ככל שנזדכך. למחשבה יש גבולות, יש בה גם מקומות של אי־ידיעה, אבל דווקא ע"י המדרגה הזו, הקב"ה אפשר הבנה. הקב"ה יצר נרתיק לשמש העצומה שמאירה, לסתה כביכול יש אור עצום, בלתי נתפס, והקב"ה חוצץ בינינו לבין האור, יוצר צל. ודווקא הצל הזה מאפשר לנו להיות, להתחיל להתבונן ב"מחשבה מוגבלת".

הרמח"ל²⁸ שואל מדוע הקב"ה לא נותן לפי המידה שלו, ללא גבולות. למה שלא ייתן הכל? למה להגביל, לתת לעולם רק חלק, כוחות מוגדרים?

26 "אכן אתה אל מסתתר, אלהי ישראל מושיע", ישעיהו מ"ה, ט"ו.

27 "מאי דכתיב 'אני אל שדי'? אני הוא שאמרתי לעולם די". תלמוד בבלי, חגיגה, דף י"ב עמ' א'.

28 "דעת תבונות". לקמן יתבאר שהרב אומר שהקב"ה נותן יותר מן המידה שאפשר לקבל.

תשובתו היא שכשהקב"ה נותן לפי המידה של הכלים, כלומר הכוחות של המקבל, הוא מאפשר בזה את חופש הבחירה. אמירת ה"די" יצרה את האפשרות של העולם ושל האדם ליפול לאי הבהירות וממילא לרע – מחד, אבל מאידך היא העניקה לו גם את ההשגה השכלית, את היכולת לחשוב ולהזדהות עם תפיסותיו בעצמו, היכולת להיות הוא עצמו.

האם בגלל הצל שוב אין לנו קשר אמיתי איתו? האם כעת מסתכם הכל במה שיש בכוחנו להכיל, כלומר במין קשר אנושי? לא ולא. ראשית, ישנו אור הסתר שאינו נגרע כלל גם בהיות הצל. ושנית, ישנה "הידיעה של אי־הידיעה", כלומר האופן שבו מתבונן הצל על האור שיצר אותו. לפני שהצל "רץ" להשכיל את כל המציאות, לפי כוחו, יש בו תכונה ראשונית, קודמת: הוא משכיל את עצמו. הצל נושא מבט אל מה שמעבר לתכונת הצל שלו כשלעצמה, אל האור המוחלט, ומגלה שהוא אינו צל של אור סתם, כמו כל צללי התודעה הרגילים, במסגרת העולם המוגבל, אלא צל של אור הסתר. במובן זה, הוא בן־מלך: "גם הידיעה הזאת, של אי־הידיעה, יש לה גוונים עליונים, נוראים ונפלאים מאד". הקב"ה מתאפק, מצטמצם, שם צל ומגביל, כדי לומר משהו, לדבר איתנו. והדיבור הזה הוא לא צר ומצומצם, הוא אין סוף מימדים שונים.

במדרגת הצל יש עוד יתרון גדול:

הצל מאפשר את ההשגה, את ההבנה, וזו מדרגתו של הבן הצדיק, החכם. במדרגת הצל, האלוקות רחוקה, האור חתום וגנוז. כדי לראות אותם צריך להתעלות, להיות צדיק, להפוך לבעלים של הטוב. הצל, העובדה שהאור לא מאיר, מאפשרת לאדם לבחור, ליצור, וממילא להיות בעלים על הטוב, לא רק לקבל טוב שבא מרחוק, מבחוץ.

המדרגה הזו איננה "פרס ניחומים", לאדם המוגבל, שחי בעולם שבו יש צל. זו המדרגה הגבוהה ביותר, בשבילה העולם נברא, בשביל עמל תורה,

בשביל שתהיה הבנה. **הצל הוא הפרי של היצירה כולה**, "שקול זה כנגד כל העולם"²⁹.

הטוב האלוקי המוחלט מופיע בכל המדרגות, זהו הסֵתֶה, אך הוא אינו גלוי לעומדים בצל שאינם מכירים שום דבר חוץ מצללים. אבל הצדיק העומד בצל צופה ורואה בו, בצל, דברים שאנשים אחרים לא רואים: הם רואים צללים של אורות כאלו, שגם הם רק צללים, וחוזר חלילה. לעולם הם לא יוצאים ממעגל של אורות וצללים חלקיים. ואילו הצדיק רואה ב"עולם הצל" כולו את האור הטוב האינסופי שיצר את הצל כדי לאפשר לנו להכיר אותו. "כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים – עין לא ראתה אלוקים, זולתך"³⁰. הצדיק, הבן החכם, עומד תמיד בנקודת החידוש, שהיא נקודת המעבר בין מה שאינו נתפס בשכל, לבין התודעה השכלית. זו נקודה שתמיד מתחדשת, תמיד מופיעה עוד ידיעה מתוך אי־הידיעה, ולכן תמיד הוא שמח: "וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלוהים וישישו בשמחה"³¹.

נוכל לסכם בינתיים ולומר שמדרגת הצדיק, הבן החכם, היא נקודת ההשקה בין עולמות הסתר והצל, ואילו מדרגת התם היא כולה בעולם הצל. והיכן נמצא מקום למדרגת הבן שאינו יודע לשאול? מדרגתו היא הופעת הסתר עצמו, הגילוי האלוקי הקיים בכל המדרגות בשווה. הסתר אינו זקוק למקום – הוא מקומם של כל שאר המקומות.

29 ע' באריכות 'עין איה' שבת, פרק ב', צ"ג-צ"ד.

30 "עין איה" ברכות, פרק ה', קי"ח.

31 תהלים ס"ח, ד'.

הצל והסתר – בין הרב לחסידות

ההבדל שבין הצדיק ושאינו יודע לשאול – הוא ההבדל שבין הצל והסתר. מהי משמעות הדבר? מה יחודו של הבן שאינו יודע לשאול? האם הוא מוסיף משהו על פני הבן החכם?

כדי לענות על השאלה הזו, וכדי לחדד את החידוש של הרב על פני בתי מדרש אחרים בעם ישראל, נתבונן בשוני בינו לבין החסידות בשאלה: מה יותר עליון, הצל או הסתר?

בחסידות, המהלך של החיים ושל עבודת ד', הוא "מלמטה למעלה". מהלך של חיפוש דבקות, של עליה תמידית למעלה, מעלה אחר מעלה. השאיפה היא תמיד אל מה שמעבר לגבולות השכליים-אנושיים שלנו. כיון שכך, החסידות³² אומרת שהסתר היא מדרגה נעלה מהצל. השכל, המוגבל בטבעו, דווקא הוא החוצץ הגדול בפני האור האלוקי, למרות חשיבותו הרבה.

הנקודה הכי גבוהה, לשיטתה, היא האלוקות שמתגלה בדומם, במצוות. למה? כי שם האדם עושה בלי שכל, בלי הבנה, שם הוא לא מוגבל בגבולות המחשבה. לעומת זאת, דווקא האלוקות שמתגלה במחשבה ובעולמות הפנימיים היא נמוכה יותר, גבולית יותר וממילא – רחוקה יותר מדבקות. הגישה הזו נובעת מכך שהמבט של החסידות בא ממקום של הארה למקום שהוא מעבר להארה. מלמטה למעלה.

אבל הרב מתבונן "מלמעלה למטה", מצד הקב"ה. באופן זה, הסתר, מה שמעבר, הוא הדבר הראשון, המייד. הוא קיים קודם כל, כי הוא הכל ואין מעבר לו. בחסידות הוא היה המסקנה של הכל, אליו שאפנו. אבל אצל הרב הסתר קיים כבר מראש, הוא נקודת המוצא לכל. החיים הם לא ניסיון מתמיד לפגוש אותו, החיים מתחילים מלכתחילה אך ורק על גביו. ממילא, מדרגת הצל לא מתמצה בשאיפה שלה לסתר, אלא להיפך: היא

חידוש נוסף, גבוה ונפלא. על גבי זה שהדבקות האלוקית קיימת בכל – סתה, ניתנה לאדם גם מדרגה עצמאית – צל. מכאן יוצאות שתי מסקנות נפלאות:

האחת – גם מי שנמצא במקום הכי גלוי שיש, שייך למדרגת הסתה. תודעות האדם חשובות כדי שהאדם יבחר בטוב בעצמו ויהיה צדיק, אבל הן לא יוצרות את החיים, שהם הבסיס של כל תהליך הבחירה בעולם. העולם הוא עולם אלוקי, וזה לא מותנה בהבנה של האדם. זו המשמעות של הסתה: הוא המקום בו הכל מתחולל, הרקע של הכל. גם ליהודים הפשוטים יש את המדרגה הזו והיא מופיעה בכל אחד לפי מדרגתו. איך מדרגה זו מתבטאת? נדון בזה בהמשך³³.

המסקנה השנייה היא שדמות ה"צדיק" אצל הרב, לעומת החסידות, היא של אדם בעל תבונה, ולא בעל התבטלות וסתה. ברור שיש לו גם את המדרגות האלו, של הסתה ומה שמעבר לתודעה, אך לא באלו עיקר עניינו וחידושו, לא הן מרכז הכובד של דבקותו. בשביל צדיק כזה נברא העולם, ולא בשביל המקום שאין בו תבונה. המידה של הצל, של התבונה, של הגבולות, היא מידה יותר גדולה ממידת הסתה, מחוסר ההבנה, כי דווקא בצל שיודע לפנות אל הסתה, יוצא לפועל טוב מאוד מיוחד ועליון. הטוב המיוחד הזה הוא דווקא גילוי, לא סתה. הצדיק הבוחר והיוצא, מהווה בחייו ביטוי של כל הסתה, מוציא אותו אל הפועל. מי שנמצא "בצל שדי" הוא בעל מעלה על פני מי ש"ישב בסתה עליון", כי בו מתהווה אמירה מיוחדת של הקב"ה. לעומתו, יהודי של סתה אמנם שייך למדרגה גבוהה, לגילוי רצון ד' האינסופי, אבל בסופו של דבר הוא אילם, והגילוי האלוקי שבו נותר דומם.

אם כן, חזרנו לתהות – אם זהו ה"צדיק" של הרב, אז אולי ברור למה הרב לא מסתפק ב"צדיק" של החסידות, שבשבילו הוא חידוש "קטן", שמופיע בשלמות כבר אצל הבן שאינו יודע לשאול, אך כלל לא ברור

מהו יתרונו של הבן הזה, יתרון שלא קיים אצל הצדיק, על אף שהצדיק לעולם גדול ממנו, עד שהרב מוצא לנכון לחלוק גם על הרב חרל"פ, ולקבוע שהבקשה להפוך את הגאולה החילונית־טבעית לאלוקית־ניסית היא לא פחות מ"קיצוץ בנטיעות"!

"קדש לי"

ראינו את ההבדל בין שתי "מערכות היחסים" שבין הקב"ה לעולם, הסתר והצל. הבנה זו תוכל לקדם אותנו להבנת מקומו ועניינו של הבן שאינו יודע לשאול.

"הבכור הוא מקודש בטבעו, יהיה הטבע הזה טבע כחני, לא פעלי, ומ"מ יש בו כח של קדושה. אמנם הענין של הכח, שאינו בפועל, הוא באמת תוכן חסר וחלונני, כי הקודש העליון — קודש ד' — הוא לעולם בפועל, ולגבי גבוה אין ענין שבכח כלל, כ"א הכל הוא בפועל הגמור. וע"ז צריכים לקדש, על ידי הקדושה העליונה, שהיא הקדושה המיוחדת לשם — לקדש על גבה את הקדושה הטבעית, הצפונה כבר בתור דבר שבכח. קדש לי כל בכור."

ביציאת מצרים הוטבע בישראל טבע מיוחד. הטבע הזה הוא היסוד הכי בסיסי של עם ישראל, האופי הראשוני, מדרגת ה"גוי"³⁴ שלו. את התכונות המיוחדות של האופי הזה, מסביר הרב, אנחנו לומדים דרך פרשיית "קדש לי כל בכור"³⁵, שנאמרה לעם ישראל טרם היציאה ממצרים.

"הבכור הוא מקודש בטבעו, יהיה הטבע הזה טבע כחני, לא פעלי". בעם ישראל, בכור הבהמה ובכור האדם קדושים בקדושה פוטנציאלית. על

34 המושג "גוי" מבטא מהות גבוהה יותר מאשר "עם". ע' בהרחבה בהרות הרצי"ה לברכת "שלא עשני גוי", "עולת ראייה" ב', עמ' ת"א.

האדם מוטלת החובה להוציא את הקדושה הזו מן הכח אל הפועל. פעולה זו של הוצאה לפועל נקראת קידוש, אף על פי שהאדם מקדש את מה שכבר קדוש. יתירה מכך: המחשבה שאפשר לקדש מה שאינו קדוש כלל, היא משחק של "נדמה לי". **לקדש אפשר רק מה שהוא קדוש בכח.** הרב מסביר זאת בכך שקדושה בכח איננה בפועל קדושה. דבר קדוש שלא מופיע את הקדושה שבו הוא למעשה חולי. לכן האדם שמוציא אותה לפועל, באמת מקדש. **אבל להמציא קדושה במקום שאין אפילו קדושה פוטנציאלית – זהו זיוף.**

אם כן, אנחנו פוגשים שתי פנים הפוכות:

מצד אחד, הקדושה הזו לא מותנית בדבר. "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא"³⁶, והחלק הזה הוא שורש המושג "קדש"³⁷. החלק הזה לעולם הבא היא מציאות היחס של הקב"ה אלינו, זו מתנת חיים שהיא בסדר־גודל אלוהי: אין לה גבולות, אין לה תנאים. היא מופיעה תמיד. זהו הטוב מצד עצמו, זו נקודה נשמתית שקיימת בכל אחד מישראל. זו המשמעות של "קדש לי כל בכור".

אלא שכל זה הוא רק צד אחד של המדרגה הזו. כי כשהקב"ה מתייחס אל העולם, במדרגה הזו, הוא לא מתגלה בו, לא מופיע בגלוי, אלא מסתתר. מסתתר בו, בתוך העולם הזה, לא מחוץ לו, אך על כל פנים – הוא מסתתר מכיוון שכן, המתנה הזו גם היא לא מופיעה באופן מלא, אלא חסר. הכל, היא היסוד של הכל, אבל היא איננה גלויה, היא מתגלה רק לפרקים. כלומר, היא לעולם זקוקה להוצאה אל הפועל, ללימוד, לעמל ועבודה³⁸. יש בה מקום לבחירה חופשית, והבחירה הזו היא שתקבע מה יתגלה בעולם, מה יהיה הבכור בפועל, מה יהיה היהודי בפועל – קדוש, או לא קדוש.

36 ע' "עולת ראייה" ב', עמ' קנ"ז.

37 עפ"י הערת הרצי"ה ל"עולת ראייה", עמ' תצ"ג.

38 זוהי "סגולת ישראל" כפי שרבי יהודה מסביר אותה, לעומת רבי מאיר, בקידושין דף ל"ו.

הרב מחדד כאן את המתח בין שני הצדדים. מצד אחד הבכור, עם ישראל, מקודש בקדושה שקיימת לגמרי, פועלת ו"רוחשת מתחת לפני השטח". ומצד שני, הקדושה הזו **באמת** לא נמצאת בפועל, ולכן היא חולית. מתוך החידוד הזה של שתי הפנים, נתחיל להבין מהו החידוש של הבן שאינו יודע לשאול.

החידוש **אינו** בכך שלבן שאינו יודע לשאול ישנה את מדרגת הסתר שלבן הצדיק אין. **גם לבן הצדיק יש את מדרגת הסתר**, גם לו יש את הטוב מצד עצמו. לכל יהודי יש את המדרגה הזו, בודאי גם ליהודי הצדיק, התלמיד חכם, זה שבוחר ופועל טוב. החידוש גם אינו בכך שאפשר לומר על הבן שאינו יודע לשאול שהוא קדוש, כי בפועל הוא לא קדוש. הוא גולמי, חולי.

החידוש של הבן שאינו יודע לשאול הוא אחר: דווקא בשל העובדה שהוא גולמי, שהאישיות שלו לא מעובדת, **מודגשת ובלטת** בו העובדה של מדרגת הסתר, מודגש הבכח. מודגשת הנקודה שהסתר תמיד נוכח, שהקב"ה תמיד נוכח בעולם, גם כאשר הצד החיצוני ריק ממנו, כביכול. בבן שאינו יודע לשאול, בקיומה של תופעה נרחבת כזו במרכז הבמה של הגאולה, במקום הגדול שתופסים המוני אדם שאין בינם לבין הקודש כמעט כלום – כל כך גלוי שהקב"ה נסתה. "כי לא מחשבותי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכי, נאום ד"ר³⁹. הגילוי האלוקי שאין לנו אפשרות של הבנה ודיבור בו, מתגלה דווקא במימד הנגלה והטבעי ביותר של עם ישראל⁴⁰, יותר מבכל מימד בעל מעלה בחירת.

זו איננה מעלה 'שלו', של הבן שאינו יודע לשאול. הוא אישית, או גם ציבורית, אולי לא בוחר בה, לא מוציא את הקדושה של עם ישראל שבו לפועל, לא רוצה בכך. הוא אולי רשע, מושחת, מלא במידות רעות ולא מתוקנות. אבל בקיומו, בעצם חייו מופיעה העובדה המפליאה שהסתר

39 ישעיהו נ"ה, ח'.

40 ע' "אורות", ישראל ותחיתו כ"ה, בסופו.

קיים גם כשבאדם אין כלום. שהרי, אם האדם הזה כזה גולם, כל כך גולמי, איך זה שיש פה קדושה בכוח? אנחנו מסתכלים על הבנים שאינם יודעים לשאול: בלי תורה ומצוות, וממילא – בהמיים במידה רבה, וממילא חוטאים – איך יכולה להיות בהם קדושה?

זה הפלא שנלמד מהבן שאינו יודע לשאול. הבחינה הסתומה והחתומה ביותר, מתגלה באופן מוחשי דווקא במקומות הגלויים ביותר שלנו. בצדדים הכי גלויים של החיים, כלומר בהיסטוריה הממשית והנדושה לרוב, באנשים הכי סתמיים, ובריקנות שלהם. "כפלח הרימון רקתך מבעד לצמתך"⁴¹ – בריקנים של עם ישראל⁴².

הסתר מתגלה בעם ישראל מצד מדרגתם המיוחדת: "קודש ישראל לד', ראשית תבואתו" – "ישראל עלו במחשבה תחילה"⁴³. מחשבה תחילה, הכוונה לפני העולם, לפני הגבולות, לפני השאלה אם היהודי שעומד לפנינו הוא צדיק או רשע.

לסתר אין גבולות, אין לו גדר ותפיסה, לכן הוא מצד אחד מאוד פנימי, אינסופי ונעלם. אבל מצד שני, מציאותו מאוד נוכחת ונמצאת כאן, אצל כל אחד מישראל, בלי להתחשב בדרגתו.

לכן הישועה, הגאולה היא כזו, כפולה: מצד אחד בעלת אופי סתום, ש"ליבא לפומא לא גליא"⁴⁴, ומצד שני היא פונה להושיע את הגופניות, את הטבע, לא רק את החלקים הרוחניים של האדם והמציאות.

41 שיר השירים ד', ג'.

42 תלמוד בבלי, עירובין דף י"ט עמ' א'.

43 "בראשית רבה", פרשה א', ד'.

44 "שוחר טוב" תהלים, ט'. "אורות", אורות התחיה נ"ו.

הכוחות הגדולים

במדרגת הסתר, זו שמופיעה במובלט בבן שאינו יודע לשאול, יש שני רבדים הפוכים, שעלולים לבלבל: מצד אחד היא כאן, הכי 'כאן' שיש. היא תמיד נמצאת. מצד שני, היא בכח ולא בפועל, ו"הענין של הכח, שאינו בפועל, הוא באמת תוכן חסר, וחלוני". מאליה עולה השאלה: כיצד כן מתבטאת המדרגה הזו? האם היא בהגדרתה מין מדרגה שאין לה שום הופעה, שום נפקא-מינה לגבינו, חוץ מעצם הידיעה⁴⁵ שהיא קיימת?

הדבר איננו כך. המדרגה הזו קיימת כאן, באופן תקיף מאד. היא מוחשית לא פחות משאר הכוחות שאנחנו מכירים ויודעים. היא מתגלה, אך באותו האופי שלה, שאינו דומה לכוחות מוכרים אחרים. כמו שהיא עצמה מדרגה של 'בכח', מדרגה גנוזה, כך גם ההתגלות שלה היא דרך כוחות שפועלים מתחת לפני השטח.

ניתן להמשיל את מדרגת הסתר לשדה, "שדה אשר ברכו ד"⁴⁶. בשדה גנוזים כוחות עצומים שאינם נראים כלפי חוץ. כדי שיופיעו, האדם צריך לעמול. אתה רוצה לחם?⁴⁷ יש צורך לחרוש ולזרוע. רוצה יין?⁴⁸ צריך לעבד את הכרם. כל הכח העצום של האדמה לא יתגלה אם לא יהיה גם עמל של האדם. אבל כאשר האדם מעבד, הכח שבשדה הוא הוא זה שמתגלה. כל העוצמות הם שלו. אם כן, ההישגים הגדולים באמת של עם ישראל במשך ההיסטוריה, בגשמיות וברוחניות, באו תמיד מכוחו של הסתר. אבל ההסבר הזה הוא רק שלב אחד בהבנה. כי הכוחות האלו הם לא רק כוחות פוטנציאליים, שיכולים להופיע ויכולים להישאר רדומים. לא – אם לא מעבדים אותם הם לא נשארים רדומים, אלא מופיעים כרוע.

45 שיכולה להפוך ל'אמונה' בעלמא, שיכולה להדרדר למילים ריקות.

46 בראשית כ"ז, כ"ז. "אורות", אורות התחיה, י"ב.

47 "עקבי הצאן" עמוד קמ"ג.

48 "עין איה" ברכות, פרק ט', של"ב.

כאשר עם ישראל נפגש עם מדרגת האדמה, הוא לא נפגש עם סתם ארץ מלאת כוחות אך מנומנמת. בהמשך פרשת "קדש", מדבר הרב על "ארץ הכנעני"⁴⁹. מדוע נקראה הארץ של עם ישראל על שם האיש השפל, הארור⁵⁰, כנען?

"ארץ ישראל יש לה הסגולות החיות העליונות, של יסוד הקדושה ביותר עליונה המתגלה בעולם, שיש בכוחה להפך את התוכן היותר רע והיותר מקולקל לטובה ולברכה. לפיכך שם הארץ הוא כנען, האיש המקולקל והמקולל, אוצר הכיעור והזוהמה והשפלות האנושית. וכל אלה הנטיות השפלות נטעו באנושיות, מפני שיש אוצר חיים נעלה מאד גנוז בה דווקא, אוצר אור שבמטמוני החושך.

ורק הכח הנעלה הזה, הנובע מיסוד האורה העליונה, יסוד שבועת עולמים בדבר ד', המוטבע בסגולת הארץ הפנימית, העלול להתגלות רק ע"י עם ד', הממשיכים את יסוד קדושתם מאבות העולם עד דור אחרון – הוא היסוד הבסיסי לבחירה הנפלאה של העם ושל הארץ יהודי, המקושר מאד ביסוד התולדתי התכוני (=ההיסטורי הטבעי), ההולך ומופיע בחיים הדוריים, לארץ ולדרים עליה, ע"פ ברית ושבועה".

ישנו כח פנימי שגנוז בארץ ישראל, שהוא בעצם אותו הכח הגנוז בעם ישראל, הסתר האלוף? הכח הזה הוא פורה, מאיה, אביב? הוא יכול לתקן את המקומות הכי מקולקלים, והם באמת יהיו הכי מקולקלים כל עוד לא יתוקנו. אבל רק תיקון אחד ראוי להם באמת, היפוך גמוהשל מר למתוק: "ארץ זבת חלב ודבש" – שיודעת להוציא מן השרץ הטמא דבש, ומן הדם חלב⁵¹. אותם הכוחות, אלו שמסוגלים לגלות את "אוצר האור שבמטמוני החושך", דווקא הם הכוחות שעלולים ליפול ולהישבר הכי הרבה, כאשר לא מפתחים

49 "עולת ראה" א', עמ' מ'.

50 בראשית ט', כ"ה.

51 ע' שיחות הרצי"ה לט"ו בשבט.

אותם בצורה הנכונה, או לא מבטאים אותם כלל. מכוחות כאלו, שלא מבטאים באופן הנכון, מופיעות נשמות בעייתיות, "נשמות של תוהו"⁵². דמויות כאלו מסוגלות לחוש את העוצמה של השחרור מכל הכבלים, אך לא להכיל אותה בתוך כלי החיים. התסכול שובר אותם והם "משברים עליהם בחמתם". גם בזה, בכישלון, מתבטאת מדרגת הסתה, במובן הזה שחיים שהיא שוכנת בתוכם לא יכולים להישאר אדישים, סתמיים. אם לא ניתן להם פשר גדול, הם מתרסקים בעוצמה אדירה, עוצמות של רע. "ישראל עזים שבאומות"⁵³ – הן לטוב, והן למוטב, חלילה.

אפשר לשאול כאן – מה הרווחנו בזכות הסתה? גם בלעדי מדרגה זו האדם היה יכול לבחור בין טוב לרע, וגם איתה, למסקנה, יכול האדם להיות רע או טוב. מה מרוויח הקב"ה כשהוא מתגלה בסתה, באופן שאינו מותיר אותנו רק בנים תמים, אלא מאפשר להתרחק מאוד, לאבד עניין בו בכלל, ולהתמקד בעניינים שונים מאוד מקודש, עד כדי התמכרות לחול ולטבעיות, ומשם לחטא?

ההבדל הוא עקרוני ומהותי: ללא מדרגת הסתה, האדם לא באמת היה יכול לבחור. אחרי כל מה שהוא היה מנסה, אחרי כל הניסיונות שכבר ניסתה האנושות, השורה התחתונה היא כישלון. כך נכשלה האלילות, וכך נכשלו אלו שניסו לתקן אותה, הפילוסופיה והדתות⁵⁴. ללא מדרגת הסתה, הכישלון היה הדבר הכי מהותי באנושות. גם כאשר היא עוד לא היתה נשברת, גם כאשר היה נראה שהאדם או אפילו האנושות בוחרים בטוב, הכישלון כבר היה טמון בלב מה שהיה נראה באותו רגע כהצלחה.

52 "אורות", זרעונים, ג'. וכאן מתחברים שני הבנים ה"נסתרים", הרשע ושאינו יודע לשאול. הראשון כפלא של ההשגחה, כדמויות פרטיות, והשני כפלא של רצון ד', בתור מדרגת הדור.

53 תלמוד בבלי, ביצה, דף כ"ה עמ' ב'.

54 ולכך ייחד מאמר בפני עצמו.

בשונה ממה שאמרנו בשם הרמח"ל, הרב אומר שהקב"ה נותן דווקא לפי ה"מידה" שלו, והכל באמת נשבר, הכלים נשברים, כל עוד הם לא השתחררו מגבוליהם. אבל הרווח הוא עצום – עכשיו, רק עכשיו, אפשר באמת לבחור, והבחירה תהיה שווה משהו. לא רק בין רע לפחות רע, אלא בין רע לטוב, בין חושך לאור. יש יציאה לחרות עולם.

אלמלא יציאת מצרים, הכל היה נתון בעבדות. כלומר, כל מה שהיה קיים הוא החוקים הפסיכולוגיים שאומרים שכל מה שמניע את האדם זה יצר ההנאה ו/או השלטון שלו, מהות האדם היתה בצדדים הנמוכים שלו. האם בתוך חוקים כאלו תתכן בחירה של ממש? הבחירה בין התנהלות א' להתנהלות ב' אינה באמת משנה, שתיהן צפויות ונתונות בתוך גבולות האופי הנתון. עבד נשאר עבד.

אך יציאת מצרים, כפי שמתבטאת בפרשת "קדש", בנתה בעם ישראל את מדרגת הקדושה שבכח, שבזכותה הוא יכול באמת לבחור. הסתר שנמצא תמיד בכח גם במקומות הכי נמוכים וחסרי הייחוד, משחרר את האדם ומוציא אותו ממצרים, כלומר נותן לו כח לחולל נס⁵⁵ ולהופיע מחדש בחופש, במקום שאינו כפוף בכלל לגבולות הכובלים שהיו לו. כל זה שייך **לעולם החול** של עם ישראל, קודש פוטנציאלי, שלא יצא עדיין לפועל. כשמדובר על חול מסוג זה, באמת מי שלא יבחר בטוב ויעשה עבירות, יהיה נידון לגהינום. ההבדל הוא שהגהינום הזה לא יִכְלֶה אותה, לא ימחק את כליכולו. גהינום הוא צער גדול, הצער הכי נורא שיש – על סילוק הרע. אם הרע הוא מהותי לאדם, הגהינום הוא בעצם כליון עבורו. הוא רע, וגהינום

55 הרצ"ה הגדיר את הכרזת העצמאות "ניסא זוטא", עפ"י הגמרא בבא מציעא ק"ו עמ' א', וה"מורה נבוכים" חלק ב', מ"ה, במדרגות רוח"ק: "מדרגה א', תחלת מדרגות הנבואה, שילוח לאיש עזר אלהי שיניעו ויזרזוהו למעשה טוב גדול, כהצלת קהל חשוב מקהל רעים, או הציל חשוב גדול, או השפיע טוב על אנשים רבים, וימצא מעצמו לזה מניע ומביא לעשות, וזאת תקרא רוח ה', והאיש אשר ילוח אליו זה הענין יאמר עליו שצלחה עליו רוח ה', או לבשה אותו רוח ה', או נחה עליו רוח ה', או היה עמו ה', וכיוצא באלו השמות, וזאת היא מדרגת שופטי ישראל כולם".

אשיחה ו' • 33

מבער את הרע, כלומר אותו. ואילו אדם, או עם, או עולם, שבהם מתגלה הסתר, **הרע שלהם כבר לא מהותי בהם**, הכישלון הוא לא הבסיס לכל. זה עדיין גהינום כואב מאד, אבל אחריתו טובה.

האם זה אומר שהתקווה שיש לשאינו יודע לשאול היא שהוא לא אבוד, כי הגהינום יתקן אותו?

לא רק. כפי שכבר ראינו, מדרגת הסתר חודרת לכל מקום, ולא מותנית במדרגת האדם. לכן, כשאדם נמצא במקום נמוך, באמת כל עוד לא בחר בטוב, הוא לכוד בעולמות המעגליים-כובלים שלו. אבל אם רק יבחר בכך, גם כשהוא עומד במקום הכי נמוך, הוא יכול להיפגש במדרגת הסתר, בנס, ולהיגאל מכל הסיבוכים שלו – כאן ועכשיו. "יקראני – ואענהו"⁵⁶ – מיד⁵⁷. זה חלק מאופי הנקודה הזו, מהסתר בו שוכן הקב"ה כאן, בעולם. עד לכאן חודרת המדרגה הזו, וזו השלכה ממשית ומעשית.

56 "עולת ראייה" ב', עמ' ע"ח.

57 שם חלק א' עמ' מ"ט: "והוא נסי ומנוס לי... ביום אקרא". פנקס י"ג עמ' קס"ו, רי"ג. "עין איה" שבת, פרק י"ב, כ"ח-כ"ט.

חלק שלישי

בן בחר ד'

ראינו קצת היכן רואים במציאות את הסתה, הנקודה הפנימית שקיימת בכל חלקי עם ישראל, ומובלטת בעיקר בבן שאינו יודע לשאול. התבוננות הזו היתה חשובה בכדי שנוכל כעת להוציא את המושגים "סגולה" ו"בחירת ישראל" מגדר סיסמה, כח ערטילאי בעלמא, וכדי שנוכל להבחין בהם כעובדות מציאות. אבל האמת ניתנת להיאמר, שהנקודה הזו לא תלויה בדבר, גם לא בשאלה האם האדם מבחין בה או לא.

מהי אם כן ה"בחירה", העושה את ישראל ל"סגולה"?

הרב חרל"פ כותב בפירושו להגדה של פסח, שהמושג האמיתי של בחירה יתכן רק בין שני דברים שקולים לגמרי, שאין כל טעם ברור להעדיף אחד מהם. בחירה הבאה מנימוק, איננה נחשבת לבחירה גמורה. שהרי כל עוד האדם לא חופשי לגמרי לבחור, זו איננה בחירה באמת. ואם יש טעם, סיבה לבחור במשהו מסוים, זה אולי לא ברמה של אונס, של כפייה, אבל ההבדל הוא, בסופו של דבר, רק כמותי. הנימוק גורם לבחירה לא להיות חופשית לגמרי. **בחירה אמיתית היא כזו שאין לה שום נימוק.**

ביציאת מצרים הקב"ה בחר את עם ישראל להיות לו לעם. כדי שהבחירה הזו תהיה בחופש הכי מוחלט, הוא "הניח" לעם ישראל להגיע למ"ט שערי טומאה, עד שדמו לגמרי למצרים, ורק אז גאל אותם. הוא בחר אותם אע"פ שאינם ראויים: "הללו עובדי עבודה זרה, והללו עובדי עבודה זרה"⁵⁸.

על ההסבר הזה יש להקשות שתי קושיות:

א. עובדתית, הקב"ה בחר בעם ישראל לא ברגע יציאת מצרים, אלא עוד קודם שנברא העולם. הקב"ה **לכתחילה** ברא את עם ישראל אחרת משאר העמים.

ב. מוסרית, גם אם נתעלם מהעובדה הראשונה – סוף סוף, עכשיו הרי אלו ואלו רשעים עובדי עבודה זרה. זו עצמה הקושיה על הקב"ה: איפה הצדק?

התשובה היא, שזה בדיוק מה שאנחנו צריכים ללמוד. עם ישראל חי את ההיסטוריה בצורה ריאלית לגמרי. אותם תהליכים אנושיים שעוברים על הגויים עוברים גם על עם ישראל. יש כאן שני אחים: "אח עשו ליעקב"⁵⁹. את התיקונים המעשיים-כלכליים שהרומאים עשו, עשה גם יעקב אבינו⁶⁰. הרומאים ועם ישראל חיים באותו מקום היסטורי, במובן החרף ביותר. אם יבואו פסכולוג, היסטוריון או סוציולוג, וינתחו את עם ישראל, או את הדמות של הבן שאינו יודע לשאול, המסקנות שלהם תהיינה בדיוק כמו אצל הגוי: אותה אינפנטיליות, אותו רצון לשלוט, ליהנות – אותה גסות. הכל אותו דבר, עם ישראל נמצא כאן, בעולם הזה, באותו מקום כמו כולם.

וזה הפלא: שדווקא **באותה נקודה בדיוק** עם ישראל יכול לצאת ממצרים. יש לו אפשרות לצאת מבית עבדים. זו משמעות הבחירה של עם ישראל על ידי הקב"ה. **להיות ישראל זה להיות גילוי החופש של הקב"ה במעבי השיעבודיות**, לשורות עם אלוהים ועם אנשים, להיות שרוי בתוך כוחות רוחניים וגשמיים סופניים – ולהיות יכול להם. השוני של עם ישראל לא נעוץ בשום פונקציה חיצונית, עמוקה ככל שתהיה. גם אם חיצונית אין לו נפש שונה, או עולם מחשבה שונה, עדיין יש בתוך המקום הזה, בתוך אותו המקום ממש – את הנקודה האלוקית, את הקב"ה. זו המיוחדות הישראלית, זו החירות האמיתית, זה מה שאפשר לנו לצאת מכל השיעבודים ההיסטוריים.

59 מלאכי א', ב'.

60 "עין איה" שבת, פרק ב', רפ"ה.

זו גם כוונתו של הרב חרל"פ: עם ישראל אמנם נבחר עוד מלפני בריאת העולם, אבל הבחירה הזו היא למעלה מכל טעם, למעלה מכל הסבר. מה הכוונה? אין הכוונה שיש הסבר כזה שרק הקב"ה מבין אותו. זה לא משהו שהוא כמו הסיבות שלנו רק 'יותר גבוה ובהיר'. **לבחירה אין סיבה כזו, אבל יש לה אופי:** אופי הבחירה של עם ישראל הוא כזה שהוא למעלה מטעם ודעת. שהוא לא מותנה בשום תנאי, לא בגבולות ההיגיון, ולא בגבול גשמי או רוחני כלשהו. לכן גם "הופעת הבכורה" ההיסטורית שלו, מתוארת כבלתי תלויה, לא במצב הפיזי שלנו, לא הנפשי, לא הרוחני, ואפילו למלאכים קשה לקלוט: "מפני מה אלו נגאלים ואלו אובדים?" אבל הגאולה נעשית⁶¹.

הרגשת החיים

לאופי הבחירה של הקב"ה בעם ישראל שתיארנו קודם, יש משמעות גדולה מאוד ביחס למדרגת הסתר שהקב"ה מופיע בה בעם ישראל. אמנם כבר תיארו את המדרגה הזו כמופיעה בכל מיני הופעות, השלכות: הכוחות הגדולים, הפוטנציאליים; התקווה של האדם לתיקון; הישועה המיידית. אך למעלה מכל זה, קיימת נקודה שורשית יותר, פנימית יותר, שגם היא נוכחת. כל הנ"ל הן רק השלכות, הופעות של נקודה שורשית יותר. זוהי הרגשת החיים: תשוקה אל מעבר לכל, מעבר לשכל, מעבר לכל הגילויים החיצוניים. עצם הקיום של האדם, עצם היותו, היא מדרגה שקיימת לפני כל הביטויים שלה. משהו שהוא מעבר לכל הגדרה, ששום הגדרה לא תופסת אותו. תשוקה נוראית אל מה שלא קיים בשום הגדרה. על גבי החשק הזה

61 בדומה לכך שהגאולה באה בחיפזון, מצד היותה אלוקית, משוחררת מגדרי הזמן. כך באופן כללי, היא באה לגאול את העולם למעלה מגדרי הסיבתיות, ולכן היא באה דרך מציאות שהסיבות לא יודעות להסביר. בכך כל העולמות הגבוליים קונים ערך מעבר לעצמם, ערך אלוקי.

"מתלבש" ומופיע כח השכל, המדע, אבל החשק עצמו לא תלוי בו ולא מוגדר על ידו.

הבחינה הזו נמצאת בקשר שבין הבורא והנברא, בין הקב"ה לבין כנסת ישראל, היא ה"אהבה בתענוגים"⁶² שישנה ביניהם. לעולם ישנה מדרגה מיוחדת של מציאותו, בטרם היותו נברא. הקב"ה רצה אותו, עוד לפני שברא אותו בפועל. זו המחשבה של הקב"ה קודם שנברא עולם, הקיום של המציאות כשהיא עדיין אצלו, שלו. אבל מדרגה זו לא רק היתה "פעם" והסתיימה כשהעולם נברא, חלילה. הקב"ה אין אצלו שינוי זמנים וחילופי רצונות. מדרגות המציאות הן גילויי הופעותיו, ומדרגה קדמונית זו של רצון מופיעה ומתגלה תמיד, בכל. אצלנו היא מופיעה כאהבה, כחשק עצום ואדיה שיכרון עליון ביחס לקב"ה.

את החשק הזה אי אפשר להכניס לכלים שכליים, זהו עונג פנימי, הוא ניתן להשגה "ברעותא דליבא"⁶³. כל מחשבה, ולו הנשגבה ביותר, לעולם לא תהיה מסוגלת להתעלות להשגת המדרגה הזו. החשק, האהבה הזו היא פנימית ועליונה מן המחשבה. הבחינה הזו היא מעבר לכל טעם, היא הרקע של הכל, היא איך שהקב"ה רואה את העולם הזה כעולם שלו, לא שפל ומקר, אלא מכובד, אלוקי. האידיאל היותר נעלה, העצה היותר גדולה שיכולה להיות.

האופי של החשק, העובדה שהוא בא למעלה מכל טעם, מגדיר גם את האישיות של כל אחד מישראל. הבחירה בישראל, שהיא למעלה מכל טעם, יוצרת בנו הרגשת חיים מיוחדת שהיא למעלה מכל טעם. ובמה מתבטא האופי של "למעלה מכל טעם"? במסירות הנפש. מסירות הנפש היא מדרגה שאין לה נימוק או טעם: היא קיימת למעלה מכל הסבר, ולכן יכולה גם למסור את כל ההסברים האלה, להקריב אותם, בעת הצורך. לעתיד לבוא, כאשר הקב"ה יבוא לדון את עם ישראל, זה מה שילמד עליו זכות:

62 "עולת ראייה" ב', עמ' ח'.

63 הרצון של הלב.

"זתכונת מסירות נפש, היא הקדושה העליונה, המגלה שכל נטיות החיים וגילוייהם דברים טפלים הם, והדבר היסודי המהותי של החיים איננו כ"א אור ד' לבדו שהכל בטל לו, והכל מאושר רק בהשאבו באור שלמותו העליונה. וזאת היא תכונת האמת של כנסת ישראל בעצמיות מהותה, שלגבי העליוניות הזאת כל סיג ומחשך הוא רק צדדי ומום עובר. ויכול המעיין השוטף הזה, המלא עז חיים של קדושה אלהית נאמנה, לשטוף בעזו את כל החלאה החצונה המקרית, אשר אך כצל עובר הוא על פני שמש צדקה הזורחת בגאון גבורתה. וא"ת כולוהו עליו, הא קריבית נפשי קמך".⁶⁴

היכן מופיעה המדרגה הזו? בכל עם ישראל, בכל ארבעת הבנים. זהו הטבע של עם ישראל במוכן הזה שהוא קיים ללא תנאי, תמיד. אולם המקום שבו הוא ניכר ביותר הוא המקום בו מובלט עולם הסתר: בחול הישראלי. מדרגת הסתר מופיעה בכן שאינו יודע לשאול כמסירות נפש. כלומה, בחול של עם ישראל, בקודש שקיים רק בכוח, קיימת תנועה חזקה ומזעזעת של מסירות נפש. אין הכוונה כאן רק לחלוצים מייבשי הביצות ולצה"ל. הכוונה הרבה יותר עמוקה: היכולת הבלתי נתפסת ובלתי הגיונית להפוך סדרי עולם, לרצות מה שמעבר לכל סיבתיות הגיונית, להאמין במציאות שאינה משועבדת לתפיסות כובלות קודמות ולהוציא את כל זה לפועל – כל זה קיים בכל אחד מישראל ברצונו, ובעם ישראל בכלל גם מעל ומעבר לרצונו הגלוי. כך הוא מחליט לסגור מאחוריו את הגלות, לקום לתחייה מבית הקברות של השואה, ולהכריז עצמאות.⁶⁵

עולם החול הישראלי הוא ודאי לא גדול מהקודש, חלילה, אבל בו רואים את העדר הטעם. ודאי שפסגת הכל היא הטוב שבא דרך העמל והעבודה של האדם – "בצל שדי יתלונן". אבל החידוש הגדול בסתר הוא שהחשק הזה נמצא כאן, בבריאה, דווקא היכן שהקב"ה מסתתרה. האהבה

64 "עין איה" שבת, ט', קמ"ג.

65 ואפילו, במחילה, להתכחש אחר כך לכל זה.

שבין כנסת ישראל לקב"ה איננה רק בגנזי מרומים, אלא בין האומה הזו שנמצאת בעולם הזה ובין הקב"ה, בעולם שלנו. החשק הוא מצדנו, הוא הביטוי לאהבה שלנו, לאהבה בתענוגים, הוא הביטוי לדבקות המלאה. זה לא דבר ד', תורה שבאה ממנו אלינו, אלא תפילה, שעולה מאתנו אליו. זו קירבה גדולה אל הקב"ה. החשק הוא השגה של עונג, אין למעלה ממנו, הוא המאוויים הכי פנימיים של ישראל, הנקודה העצמית הפנימית.

האילמות של הבן שאינו יודע לשאול

עד כאן, ראינו מה מקומו של הבן שאינו יודע לשאול, כאשר ברקע "ריחפה" תמיד דמותו של הבן הצדיק. הבן שאינו יודע לשאול לא עמד אף פעם מצד עצמו, אלא תמיד שימש מצע, רקע, מדרגת בסיס של עם ישראל, שעל גביה מופיעה התמימות, ומתוכה מבריקה הצדיקות. מה היה יתרונו של הבן שאינו יודע לשאול? לא היה בו שום יתרון, או חידוש. החידוש הוא של הקב"ה, שהסתר שלו מופיע **אפילו** בו. הוא אמנם ניכר בו באופן הבולט ביותר, אבל יש אותו לכל ארבעת הבנים.

לאור מה שראינו עכשיו, על נקודת הסתר הסתומה, העילאית, נוכל להתקדם בהבנת דברי הרב שחלק על הרב חרל"פ, וכביכול אמר שלא צריך להחזיר את הציונים בתשובה, כלומר להפכם לצדיקים, או אפילו לתמימים. איך אפשר לסבול דבר כזה?

תשובה: אי אפשר, ולא צריך לסבול דבר כזה. הרב לא מתכוון שמותר להם לחטוא ולהיות מקולקלים במידות. הרב התכוון לומר שיש במדרגת הבן שאינו יודע לשאול – מלבד מעטפת ריקנית שחובה לטפל בה – ערך חיובי עצמאי, מופלא ביותר, שאין שום היתר לקצוץ אותו מישראל. זו נקודה חדשה שלא התבארה עד כאן, וכל מה שקדם מהווה הקדמות עבורה. נקודת הסתר לא מופיעה בפועל. היא מופיעה דרך כוחות פוטנציאליים, דרך חשק ותקווה, בעוד היא עצמה נעלית מכל אלו, וקיימת גם כאשר

הם לא מופיעים. גם בבן הצדיק היא קיימת ופועלת, לא פחות, ואולי אף יותר מהבן שאינו יודע לשאול.

אבל כאן כבר נוכל לומר הבדל ביניהם: אצל הבן הצדיק הנקודה הזו קיימת, פועלת ברקע, אבל הוא לא מבטא ישירות אותה, אלא דרך מדרגת הצל, המדרגה הבחירית. הסתר מופיע בכל, אבל הצדיק מבטא אותו דרך הצל.

לעומת זאת, אצל הבן שאינו יודע לשאול, לא רק שהסתר קיים אצלו כרקע, אלא שהוא גם מנסה לדבר אותו, את הסתר דווקא, ולא את הצל. האם לא אמרנו שהנקודה הזו לא ניתנת לביטוי? נכון מאד, זו בעצם הטררגדיה. לנסות לומר את מה שאי אפשר לומר, זו חצי בעיה, אפשר לחיות עם זה. אבל לנסות עד־כלות לומר את אי האפשרות לומר – זה כאב חזק מאוד. כאב משתק. והוא, שאינו יודע לשאול, שותק.

הבן שאינו לשאול הוא חוטא ופגום, אבל צריך להבין שבעומק, כישלונו נובע מהתוכן אותו נשמתו מנסה לבטא: הבן שאינו יודע לשאול נמצא קודם פרישת הצל, במקום הכי פנימי. המקום הזה, בו יש רק סתה, הוא לא מקום של דיבור. ממילא הוא לא יודע כלום, אלא רק להיות אילם, דומיה חיה⁶⁶. את זה הוא יודע לעשות מצוין ממש, בכל העוצמה, ובכך מצליח לקומם עליו את שאר הבנים.

הבן הזה מנסה לבטא את מדרגת כנסת ישראל, מדרגת הסתה, והמדרגה הזו אילמת לגמרי. היא לא יודעת לומר כלום מרוב כל⁶⁷. מי שמנסה לומר את הכל, את מה שלמעלה מהכל, לא יצליח לבטא שום כלום. בשביל

66 "אורות הקודש" ב', רצ"ז: "...החוצפא שבעקבתא דמשיחא באה מתוך תשוקה פנימית לקדושת הדומיה העליונה, וסוף שתגיע לה, כי עתידין ישראל להיות עומדים לפנים ממחיצתן של מלאכי השרת, ואלו שואלים להם מה פעל אל, מה חידוש יש בישיבה של מעלה. בניהם עתידיים להיות נביאים מהמדרגה היותר עליונה, ממדרגתו של משה רבנו ומזיהרא עילאה דאדם הראשון, עץ החיים כולו בכל עמק טובו יתגלה בהם ועל ידם".

67 "אורות", אורות התחיה ל"ב.

לדבר צריך את האיפוק, את מדרגת הצל, שחיה בדמות הצדיק: גם הצדיק מנסה לבטא את הסתה, ולכן הוא פונה אל הצל, אל האיפוק, מתוך השאיפה לממש את החפץ האלוקי, של אדם בחירי.

הבן שאינו יודע לשאול לא פונה אל הצל, הוא מנסה לבטא את הסתה כשלעצמו. גם אם המגמה שלו טובה, הוא ודאי לא צדיק. הוא נשאר אילם, וממילא הוא לא לומד לבחור, להיות רצוני, וממילא זו בדיוק אותה הדמות אותה כבר הכרנו: גס ובהמי, שאפילו לא מוכן ללמוד תורה. העובדה שהמטרה הכי פנימית שלו עליונה מאוד, לא מתבטאת כלפי חוץ באופן גלוי. גם בעולם התודעתי שלו, בודאי אין שום דבר ממה שאמרנו כאן. כל ניסיון לומר לו שהוא פועל כחלק מ"סגולת ישראל", לדוגמה, יידחה בבוז – ובמידה גדולה של צדק.

איזה עולם הבא יש לו? כל מה שיש לו זה רק חיים, סתם. וגם כובע טמבל מצחיק. אין לו כלום, כולו טיפשות רוחנית, אבל הוא אלוקי והוא מקים מדינה... פלא!

הטבע – מדרגה לעצמו

כאן, ניתן כבר להבין את תשובת הרב לרב חרל"פ: הציונות, כתנועת חיים בעם ישראל, היא דוגמה טובה לבן שאינו יודע לשאול: היו לה כוחות גדולים, חשק, אבל בפועל היא חולית, רוב בניה חוטאים. בתוכה צומחים רשעים. הרב צבי יהודה לא הביט בפניו של בן גוריון, כיון שאין להביט בפני אדם רשע. אם כן, מדוע לא לרצות שהם יחזרו בתשובה? למה לא להקים דוכנים להנחת תפילין, אם כל מה שיש בהם היא מדרגת הסתה, שאותה יש גם בבן הצדיק?

התשובה היא שאמנם הבן שאינו יודע לשאול הוא אילם, וממילא רשע, אפיקורס. אנחנו ודאי רוצים שהוא לא יהיה אילם, ויתחיל לדבר את הופעת ד' בעולם.

אבל כאשר הוא יתחיל לדבר, מה יהיה אופי הדיבור שלו? האם הוא ידבר באותה הדרך שמדבר הבן הצדיק?

זו נקודת המחלוקת בין הרב לרב חרל"פ. הרב חרל"פ אמר: 'אני מבין שיש בתוך האילם הזו סתר שמנסה לדבר. אז הבה נלמד אותו לדבר! ניתן לו כלים של צדיק, נלמד אותו על מדרגת הצל, הבחירת, שהיא הפרי הבשל של הסתר, ובכך נרומם אותו ונראה לו שכל הכוחות הפנימיים שהוא חש בתור חשק, בתור מסירות נפש, בתור געגוע לאהבה בתענוגים – כל העוצמות, כולם יכולים להופיע גם בקדושה, גם כבן צדיק'.

הרב גם הוא, ודאי רצה שהבן שאינו יודע לשאול יפסיק להיות אילם, רשע. ודאי שגם הוא לא נותן, חס וחלילה, לגיטימציה לעבירות, לכפירה. אבל הוא טוען משהו אחר: 'נכון שאנחנו רוצים שהבן שאינו יודע לשאול יתחיל לדבר, אבל אם נלמד אותו לדבר כבן צדיק, להופיע את הסתר על ידי הצל, פיספסנו את המדרגה המיוחדת שלו'.

הבן שאינו יודע לשאול לא טועה כשהוא מנסה לבטא את הסתר, שלא דרך הצל. זה החידוש המיוחד שלו בעם ישראל: לא רק שהסתר מופיע גם באילמות, אלא שיש עוד דרך, אחרת לגמרי, להופיע את הסתר, את נקודת החיים. זו מדרגת כנסת ישראל, אשר "איך צדיק בעולם שיגיע לקרסוליה"⁶⁸. הכישלון של הבן שאינו יודע לשאול מתחיל בזה שהוא עוד לא גילה את הדרך הזו, ואז מופיעה האילמות שלו, החטאים שלו. אבל כשהדרך הזו תתברר, היא תהיה משהו שונה לחלוטין מהבן הצדיק. הנביא מבשר לנו שלעתיד לבוא "אז תרון לשון אילם"⁶⁹. גם הבן האילם יפתח את פיו, אבל הוא לא ידבר – הוא ירנן.

68 "אורות", אורות ישראל, ט', ה'. ע"ש.

69 ישעיהו ל"ה, ו'. "עולת ראייה" ב', רע"ג. "אורות הקודש" א', קצ"א.

כשאמרנו קודם שגם בטבע של עם ישראל מופיע הסתה, אין הכוונה שהוא מופיע בו באותה הצורה כפי שהוא מופיע בקומות הגבוהות יותר, ושהחידוש הוא שהסתר מופיע גם כאן. הסתר מופיע בטבע של עם ישראל באופי אחר לגמרי מזה של הבן הצדיק.

ודאי שאנשים שרחוקים מהקב"ה ומקיום התורה, צריכים לשוב ולהתקרב. אבל עבודת ד' שלהם יכולה להיות באופי שונה לגמרי. אולי הם יהיו אמנים כבצלאל, אולי יהיו בעלי תפילה כחוני המעגל, אולי עשירים, כנקדימון בן גוריון וכלבא שבוע. אולי יופיעו בהמון עניינים חדשים שקשה לנו לשער כיום. זו מדרגה ושפה בפני עצמה. הקב"ה גואל גם את העולם הבא, וגם את העולם הזה, בתהליכים הטבעיים ממש. לבחינה הזו שאין לה טעם, לדמות שמגלה את הסתה, יש פרצוף עצמי, אישיות לעצמה. לגאולה יש שתי פנים, סתר וגלוי⁷⁰.

אולי זה לא נכון שלפי הרב בסוף כולנו נהיה "תלמידי חכמים" גרידא. אולי בעיני הקב"ה יש ערך גדול לא רק לבן התם. אולי הוא רוצה משהו מיוחד מהבן שאינו יודע לשאול. אולי דווקא דרך הרגשת החיים שאי אפשר לגעת בה, יופיעו חיים נפלאים מצד עצמם.

מדרגה כזו, בה "תרוץ לשון אילם", לא מופיעה כרגע בגלוי. עכשיו הבן שאינו יודע לשאול, לא יודע לדבר. היא תופיע בעתיד, "אז". אבל יש לה השלכה כבר אלינו, אל ההווה. כבר בהווה קיימת תנועה, שאיפה אל העתיד. התנועה מן העבר אל העתיד היא כאן, לא בעולמות עליונים. העתיד נמצא פה, כלומר מאיר לכאן. האור הזה הוא המעבר ממצב שבו האילם הוא אילם, למצב שבו הוא ירון.

היחס אל העתיד הוא המשמעות של "כל ישראל יש חלק לעולם הבא", המשמעות שלכל ישראל יש עתיד. העולם הבא הוא כמו הנשמה מצד עצמה, אבל יש גם את העולם הזה, את הנשמה מצד האופן בו היא מאירה בנו, את ערך החיים שהיא נותנת לכל. מהעולם הבא, מן העתיד, מן הנשמה

70 "אורות", אורות התחיה פרק נ"ה.

הכל צומח. כלומר יש "נשמה עליונה" אבל היא נמצאת ומאירה פה. איך רואים אותה? השאיפה הזו מופיעה בכוחות הגדולים שדברנו עליהם קודם: החשק, התקווה, מסירות הנפש, העריגה.

הקומה הזו לא קיימת עכשיו בתודעה, בשכל, לא קיימת בגלוי. אבל גם חשק הוא סוג של תבונה, סוג אחר של תפיסה, "שיכרון" עליון. והתפיסה הזו קולטת את העתיד, את מדרגת הרינה של האילם. השכל לא תופס, "אבל ברעותא דליבא תפיס"⁷¹.

זה מה שהרב מלמד את תלמידו, הרב חרל"פ: באמת אם החיים הטבעיים של עם ישראל הם סטרא אחרא, צריך להוציא אותו מהטבע. אבל אם הטבע הוא תופעה אלוקית לעצמו, אז אין סיבה לדחוק את הדברים קדימה. כך הטבע מתנהל. צריך לעבור את התהליך הטבעי. אין מה להתבייש שהוא דומה לצ'כי או לאלבני, שזה ממש כמו התהליכים של בולגריה. צריך לקחת את התופעה הזו ולקדש אותה. ואיך הוא הקידוש? לא על ידי זה שנהפוך גם את הטבע ל'צדיק'. צריך לגלות מהי הדרך שבה מדרגת הטבע מדברת, בתהליכים האיטיים שלה.

גם בחיים שלנו, בכוחות הטבעיים שלנו, בכל אדם מישראל באשר הוא, טמונה קדושת הבכורה הכללית, ומצפה לגאולה. יש בה תמימות, ושאיפה עליונה לצדקות אמיצה ואמיתית. אך בשום אופן לא פחות מזה – גם געגוע לביטוי קדושת הדומיה, שעושה את פעולתו בכל כוחו, גם בלי הבנה, באילמות. ההבנה לטיבו של הטבע שלנו, יכולה להקל את הייסורים המרים, ולמנוע יחס מוטעה, קיצוץ נטיעות עצמי־פנימי, חלילה. יותר מזה – כך יוכל האור העתידי של החלק של כל אחד מאתנו לעולם הבא, להאיר אלינו כאן ממש, ולהעניק לנו כוחות מופלאים לעבודת התמימות והצדיקות שלנו, שעבורה נברא העולם.

הצדיקים העליונים, השרידים ששמרו על טל ילדותם, שומרים, ממתינים, מחפשים לראות את עקבות המשיח. ודאי, הכל תלוי במחשבה ובצפיית

71 "עולת ראייה" ב', עמ' ח'.

הישועה, וככל שנחשוב יותר בגדול, יהיה יותר גדול. אבל לאותם צדיקים עליונים חשוב גם לראות איך בתוך כל התהליכים הקשים הכל יתקדש. דווקא צפיית ישועה כזו שמבקשת להוציא את הבנים שאינם יודעים לשאול מכל התהליכים הקשים האלו, לשלוף אותם החוצה, אל מדרגות ניסיות, יכולה להתפרש כקיצוץ בנטיעות. מדרגת הבן שאינו יודע לשאול צריכה זיכון, חזרה בתשובה, אבל בדרכה: היא לא תהיה "רוחנית", אלא טבעית. מי שיתארו אותה הם האומנות, התרבות, הדמיון, הזמר⁷².

חתימה

הסתר מופיע אצלנו כמרווה, כתחושת המרירות, מפני שהוא מתגלה כחשק שמרגיש הרבה יותר ממה שניתן לשיעור, ממה שניתן להחכים ולדעת. המרווה מופיע ביחס אל העתיד, "אהיה אשר אהיה"⁷³, זו שאיפה פנים־פנימית שהיא בעצמה השגה, סוג של מדע שיכול להשיג את העתיד⁷⁴.

ישנו מרחק בין האינסוף, העתיד השלם, שמופיע כאן בכח, לבין מה שמופיע בינתיים בפועל. המרחק הזה יוצר תחושת מרירות, כאב, **והיא עצמה מלווה בחשק עז ובהתעוררות לעמל, לעמל הבחירי.**

בזכות הסתה, מופיעים באדם חיים בחיריים באמת. בחירה שיכולה להוציא גידולים מקולקלים, כפי שאמרנו קודם, ויחד עם זה, בחיים הבחיריים הללו נתון כח שמאפשר את הטוב הכי עליון, שהוא פרי התהליך הבחירי – הבן הצדיק. דווקא הנקודה הזו, שהיא למעלה מכל טעם ודעת, מעוררת את האדם הפנימי, לעבודה של שכל ודעת, והוא יידע ללמד זכות על הבן שאינו יודע לשאול: "את פתח לו, שנאמר: והגדת לבנך ביום ההוא לאמוה,

72 "עין איה" שבת, פרק ה', ע"ח.

73 שמות ג', י"ד. ע' רש"י שם.

74 "אורות" עמ' נ"ו.

בעבור זה עשה ד' לי בצאתי ממצרים". נכון שהצדיק צריך להיות גם תם, לקבל עול תורה ולהיות עבד ד', הוא לא יכול להיות רק צדיק. אבל יותר מזה הוא צריך להתחבר לשאינו יודע לשאול, ויקבל מזה חידוש גדול מאוד. החיבור אליהם, אל המדינה, זה כביכול חיבור אל הקב"ה בעצמו, אל קדושת הדומיה. זה דבר מאוד פנימי. אלו הם חיים ישראליים שכל כך מלאים הכל ולכן אין להם יכולת לומר כלום. הקב"ה מופיע בעולם מעבר לתודעה. בליל הסדר אנחנו אוכלים מצה פעמיים, בתחילת הסדר ובסופו. המצה הראשונה היא בכת, חול דומם, לחם עוני. בתוכו גנוזה סגולה שהיא מעבר לכל. איך האדם פוגש את הסגולה הזו? בהרגשת החיים. ומהי הרגשת החיים? המרירות. דווקא כשהעתיד מופיע יש מרווה, מרירות, שהיא הרגשת המרחק. החשק והמרירות, מעוררים ומספרים על העתיד, על המצה של סוף ליל הסדר. עד שהעתיד הזה, שהוא יותר משיעור הדעת והחכמה, שהוא התענוג על ד'⁷⁵, לא יופיע במלואו – הרגשת המרחק גורמת למרירות. ודווקא המרירות הזו שמאפשרת בחירה, שמעניקה לאדם את היכולת לא להשתעבד, היא מפתחת באדם יחס אל העולמות הרוחניים, ובזה נותנת לו חופש.

"הנה אנחנו ליה עינינו תלויות, למלך שהשלוש שלו, והננו מסתכלים ברחבה בכל המסבות והעלילות, ונדע שגם האור המועב, המגושם ומוסגר במסגרות ריכסי הטבע, איננו כי אם קצה תחתון מחבלי-קודש של נסי- נסים אשר לעושה נפלאות גדולות לבדו, אשר בהגדלת כלי החכמה והתאגדות הענפים כולם אל שרשם, נוסיף אומץ בגבורה של מעלה, ובאלהים נעשה חיל"⁷⁶.

75 "עולת ראייה" ב', עמ' ר"צ: "צפון".

76 "אגרות הראי"ה", אגרת תשנ"ג.

